

Economie en arbeidsmarkt: algemeen en industrie

R.F. Wekker¹

De Nederlandse economie groeit al 3,5 jaar lang met ruim 3% of meer. Hierdoor ontwikkelden de werkgelegenheid en de werkloosheid zich bijzonder voorspoedig. De keerzijde hiervan is dat er in alle bedrijfstakken tekorten aan personeel zijn ontstaan. Afgemeten aan het aantal vacatures per duizend banen is de arbeidskrapte het meest nijpend in de commerciële dienstverlening en in de bouwnijverheid. De industriële productie herstelt zich van de neergang in 1998 en producenten zijn zeer optimistisch over de gang van zaken, hoewel ook zij te kampen hebben met een tekort aan arbeidskrachten. De kortetermijnvooruitzichten voor de industrie zijn gunstig. De sector consumptiegoederenindustrie staat er economisch gezien het beste voor, ook wat vooruitzichten betreft.

De Nederlandse economie

Hoge economische groei al veertien kwartalen ononderbroken

Het bruto binnenlands product (BBP) wordt gezien als de belangrijkste graadmeter van economische voorspoed. Gerekend tot en met het derde kwartaal 1999 groeit het BBP al gedurende veertien kwartalen gemiddeld met 3,6%. In deze periode bereikt de volumeontwikkeling van het BBP een piekwaarde in het eerste kwartaal 1998 van 4,9%. Na deze maximumwaarde zwakt de groei af en handhaaft zich op een hoog niveau van circa 3% tot en met het tweede kwartaal 1999. Ten opzichte van het derde kwartaal 1998 groeit het BBP in het derde kwartaal 1999 met circa 4%, wat beduidend hoger is. Dit komt mede doordat de landbouwwoogst dit kwartaal vergeleken met hetzelfde kwartaal vorig jaar hoger uitviel. Maar ook de investeringen en de binnenlandse individuele consumptie dragen net als in het tweede kwartaal, opnieuw sterk bij aan de hoge economische groei van het derde kwartaal. Vermelenswaardig is ook dat in het derde kwartaal de export na een korte periode van stagnatie weer een groeiversnelling te zien geeft.

Werkloosheid daalt minder snel en de groei van de werkgelegenheid vlakkt af op een hoog niveau

De economische voorspoed van de afgelopen jaren is gunstig voor de arbeidsmarkt. Niet alleen het aantal banen groeide flink maar ook de geregistreerde werkloosheid daalde aanzienlijk. Maar hierdoor werd de arbeidsmarkt ook krapper. In recente kwartalen zwakt het tempo af waarmee de geregistreerde werkloosheid daalt en stabiliseert de groei van het aantal banen. Vergeleken met een jaar eerder daalt in het tweede en derde kwartaal van 1998 de geregistreerde werkloosheid nog met ongeveer 100.000. Een jaar later halveert deze daling tot circa 50.000 in het tweede en derde kwartaal 1999, vergeleken met dezelfde kwartalen

een jaar eerder. De toename van het aantal banen stabiliseert op een hoog niveau van ongeveer 190.000 vanaf het vierde kwartaal vorig jaar tot en met het tweede kwartaal dit jaar.

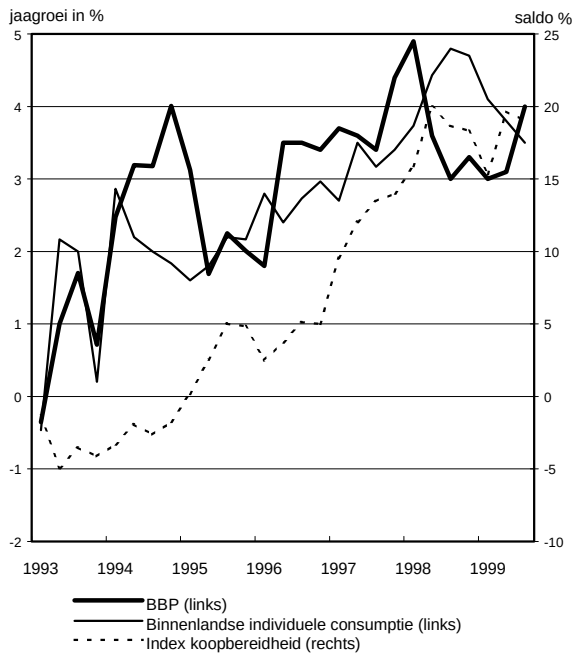
Nu de raming van het BBP in het derde kwartaal 1999 duidelijk wijst op een groeiversnelling en het einde van de hausse niet in zicht is, is het redelijk om te veronderstellen dat de geregistreerde werkloosheid nog verder zal dalen en dat het aantal banen verder zal groeien. Gelet op de krapte op de arbeidsmarkt kan niet worden aangegeven in welk tempo de werkloosheid blijft dalen. In 1999 daalt het aantal geregistreerde werklozen met ongeveer 4 á 5 duizend per maand. Daarvoor was dat nog ongeveer 10.000 per maand. Indien het huidige tempo van 4 á 5 duizend wordt vastgehouden zal al medio 2000 het huidige aantal geregistreerde werklozen onder het lage niveau van 179.000 in 1980 komen te liggen. Sindsdien is de werkloosheid nooit meer zo laag geweest.

Spanning op de arbeidsmarkt hoger aan het eind dan aan het begin van de jaren negentig

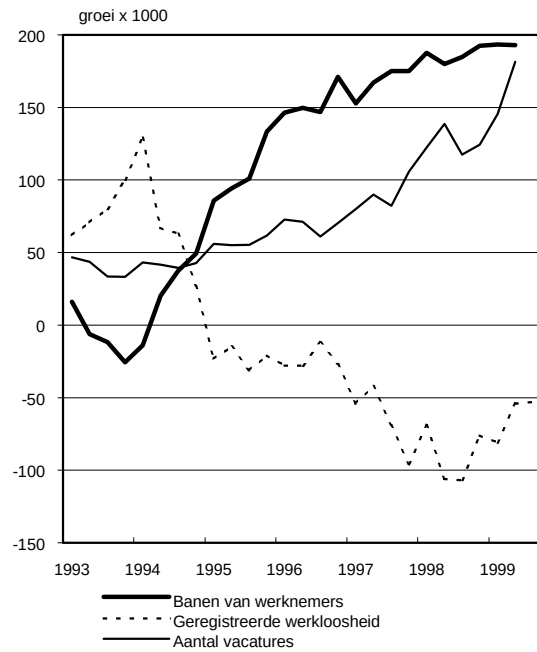
Een keerzijde van de gunstige economische voorspoed is dat de arbeidsmarkt tekenen van overspannenheid vertoont. Bedrijven hebben steeds meer moeite geschikt personeel te vinden. De huidige krapte op de arbeidsmarkt kan worden vergeleken met die van de vorige hoogconjunctuur begin jaren negentig. Met behulp van het aantal vacatures, de geregistreerde werkloosheid en het aantal banen wordt deze vergelijking uitgevoerd. Overigens, het gaat hier dus niet om een uitputtende analyse want anders zouden er nog andere arbeidsmarktgegevens bij betrokken moeten worden zoals de (werkloze) beroepsbevolking.

In het tweede kwartaal 1999 staan tegenover 182.000 onvervulde vacatures 216.000 werklozen, dus een verhouding van bijna één op één. Ook is in dit kwartaal de groei van het aantal banen met 194.000 het grootste geweest van de afgelopen jaren.

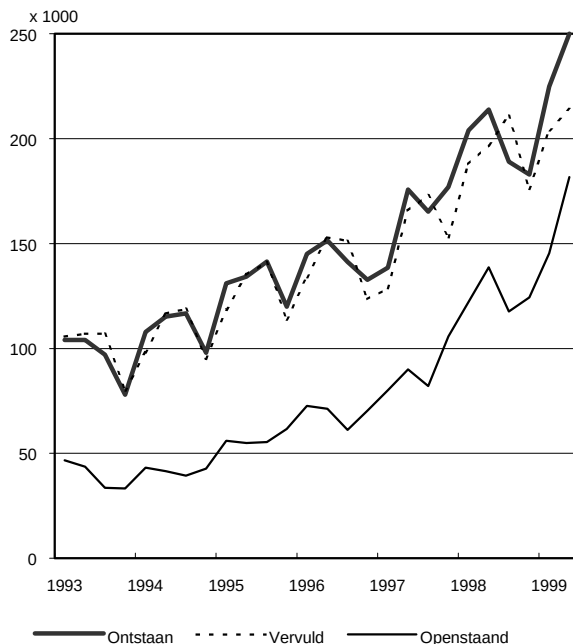
Grafiek 1. Indicatoren economische groei en consumptie

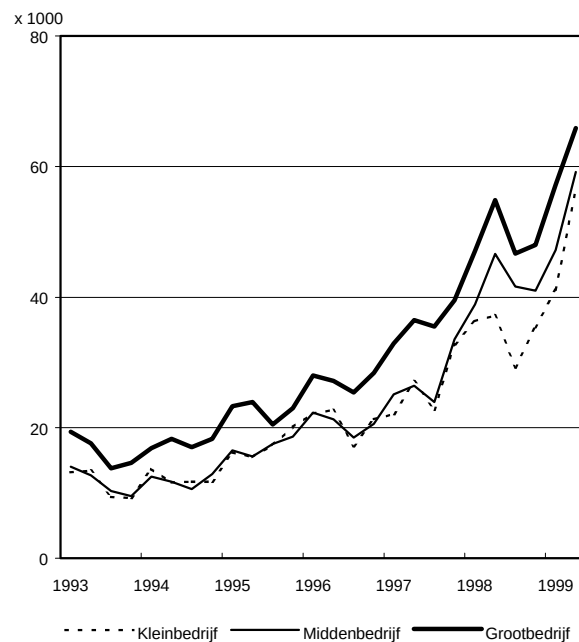
Grafiek 2. Arbeidsmarkt indicatoren Nederland

Grafiek 3. Vacatures Nederland: stromen en stand

Grafiek 4. Aantal openstaande vacatures naar bedrijfsgrootte

In de vorige conjunctuurhauze, begin jaren negentig, kwam het aantal openstaande vacatures niet hoger uit dan 134.000, de geregistreerde werkloosheid niet lager dan 322.000 en was de groei van het aantal banen met 160.000 op jaarbasis destijds het grootst. De huidige periode van hoogconjunctuur is nog niet over, gegeven de hoge groei van het BBP in het derde kwartaal. Zoals gezegd waren er in het tweede kwartaal ruim 180.000 openstaande vacatu-

res, 50.000 meer dan de hoogste stand in de vorige hauze. Hierdoor kan het aantal vacatures na het tweede kwartaal 1999 dus nog verder oplopen. Een aanwijzing hiervoor is de toename in het derde kwartaal van het percentage bedrijven met een tekort aan arbeidskrachten in de industrie. In het verleden is gebleken dat de ontwikkeling van de arbeidskrapte in de industrie een goede indicator is voor de landelijke spanning op de arbeidsmarkt.

Arbeidskrapte per economische bedrijfstak

De huidige krapte op de arbeidsmarkt kan ook per bedrijfstak worden beoordeeld met behulp van de openstaande vacatures en het aantal banen. In het tweede kwartaal 1999 heeft de bedrijfstak commerciële dienstverlening met 40 vacatures per 1000 banen de meeste hinder van krapte op de arbeidsmarkt. Binnen deze bedrijfstak is de sector zakelijke dienstverlening met 53 vacatures per 1000 banen nummer één en de sector handel met 33 vacatures per 1000 banen hekkensluiter. Maar het kan nog erger met de arbeidskrapte want in de zakelijke dienstverlening telt de branche computerservice en IT-bedrijven zelfs 87 vacatures per 1000 banen!

Met 31 vacatures per 1000 banen delen de bedrijfstakken industrie en bouwnijverheid de tweede plaats met de landbouw en visserij wat betreft relatieve arbeidskrapte. Met 47 vacatures wordt de arbeidskrapte in de bouwnijverheid meer gevoeld dan in de industrie met 26 vacatures per 1000 banen. Tenslotte staan er in de bedrijfstak niet-commerciële dienstverlening 21 vacatures open per 1000 banen. Hiertoe worden gerekend de gezondheids- en welzijnszorg alsook de cultuur en overige dienstverlening.

Landelijk gezien staan er 34 vacatures open per 1000 banen in het tweede kwartaal 1999. Van alle bedrijfstakken ligt alleen de relatieve arbeidskrapte van commerciële dienstverlening boven dit landelijk gemiddelde. Dit komt natuurlijk omdat de vraag naar goederen en diensten uit het binnenland, dé markt voor de commerciële dienstverlening, in de afgelopen jaren steeds gunstig is gebleven. Daarentegen ligt de relatieve arbeidskrapte van de industrie ver onder het landelijk gemiddelde. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de commerciële dienstverlening drijft de industrie behalve op de binnenlandse vraag, ook in belangrijke mate op de buitenlandse conjunctuur.

En die is in de afgelopen jaren niet aanhoudend gunstig geweest.

Vervulling van vacatures loopt snel achter

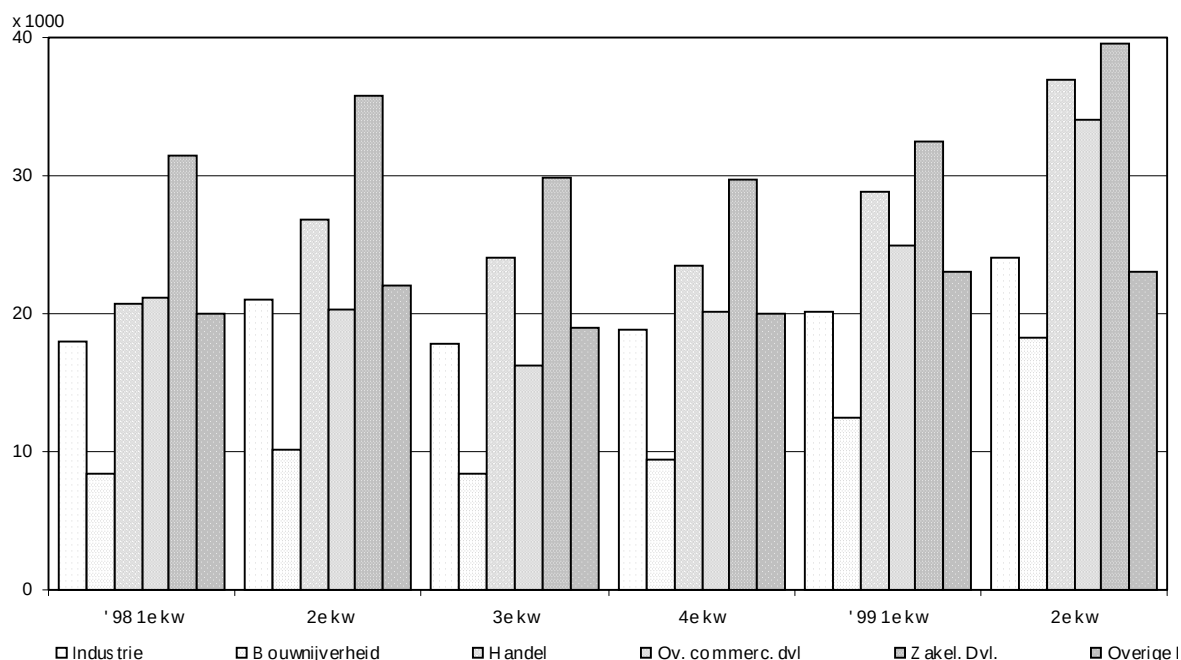
Als het aantal vervulde vacatures gedurende een of meer kwartalen achter blijft ten opzichte van de ontstane vacatures, loopt het aantal openstaande vacatures op. Op den duur worden vacatures moeilijk vervulbaar. Meestal treedt dit op in een tijd van hoogconjunctuur. Het omgekeerde is ook waar. In een economische recessie worden vacatures gewoonlijk het snelst vervuld omdat er veel meer geschilt personeel voorhanden is. Momenteel blijft de vacaturevervulling duidelijk achter vergeleken met het ontstaan van nieuwe vacatures. Uit grafiek 3 blijkt dat met name in het tweede kwartaal 1999 de vervulling van vacatures fors achterblijft vergeleken met de instroom van nieuwe vacatures, nog sterker dan in het vierde kwartaal 1997, toen dit ook al het geval was. Het aantal openstaande vacatures nam daarom flink toe in het tweede kwartaal 1999.

De ontwikkeling van het aantal openstaande vacatures kan ook naar bedrijfsgrootte en bedrijfstak worden bekeken.

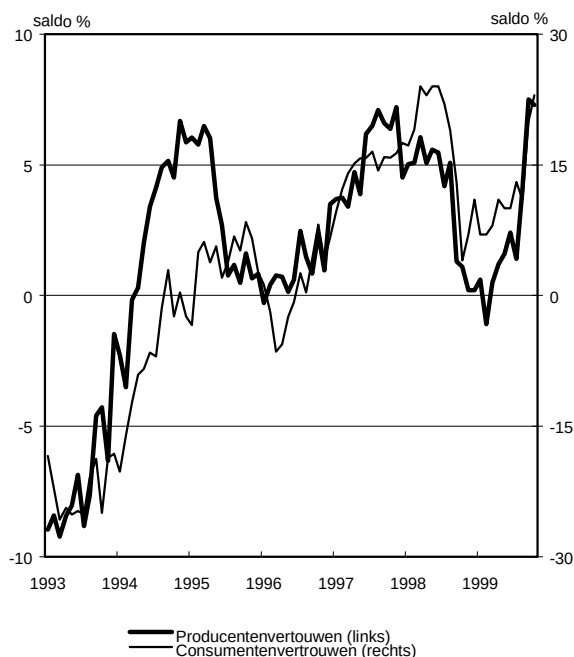
Bedrijfsgrootte: klein-, midden- en grootbedrijf

Bij alle bedrijven, ongeachte bedrijfsgrootte, lopen de arbeidstekorten verderop in de eerste helft van 1999. Opvallend is dat in het tweede kwartaal zowel in het kleinbedrijf (0-9 werknemers) als in het middenbedrijf (10-99 werknemers), het MKB, het aantal vacatures wat sneller toeneemt dan in het grootbedrijf (100 en meer werknemers). De kloof in openstaande vacatures tussen enerzijds het grootbedrijf en anderzijds het MKB dicht daarmee meer (zie grafiek 4).

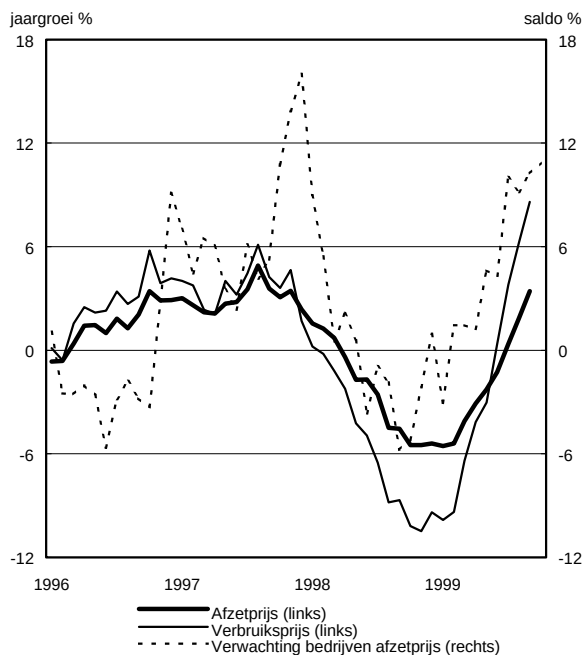
Grafiek 5. Aantal openstaande vacatures naar bedrijfstak

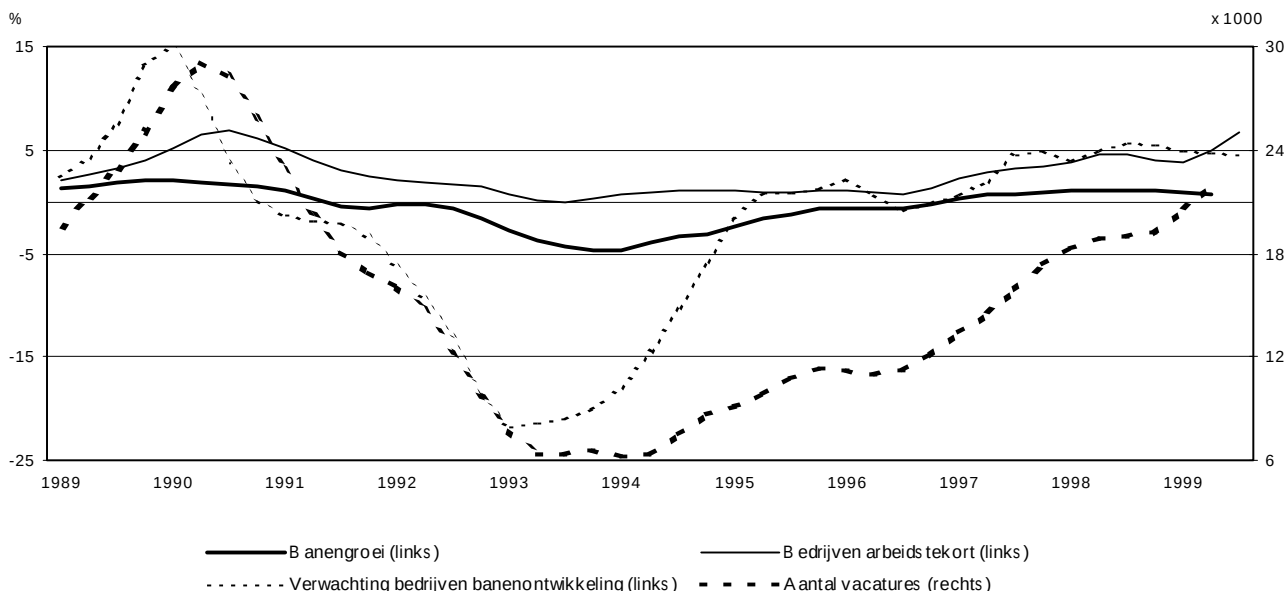
Grafiek 6. Stemming producenten en consumenten

Grafiek 7. Industrierprijzen

Grafiek 8. Arbeidsmarktindicatoren industrie

Bedrijfstakken

Binnen de bedrijfstak commerciële dienstverlening spant de sector zakelijke dienstverlening de kroon met het aantal openstaande vacatures: al vanaf het eerste kwartaal 1998 zijn in deze sector de meeste vacatures. In het tweede kwartaal 1999 bedraagt het aantal vacatures bijna 40.000 (zie grafiek 5). Binnen de sector zakelijke dienstverlening loopt het aantal vacatures in de computerservice en informatietechnologie in het tweede kwartaal 1999 op tot circa 8.500. Vergelijken met de direct voorafgaande

kwartalen staan wat meer vacatures open, maar minder dan in het eerste kwartaal van 1998 toen er bijna 9.500 vacatures waren.

Opvallend is de betrekkelijk snelle toename van de onvervulde vacatures in de bouwnijverheid: van ruim 12.000 in het eerste kwartaal naar ruim 18.000 in het tweede kwartaal. Relatief gezien vindt in het tweede kwartaal in de bouwnijverheid de grootste toename van openstaande vacatures plaats, namelijk bijna 50%. In de sector handel neemt het aantal vacatures verder toe. Wat meer dan in de handel,

groeit het aantal vacatures in het tweede kwartaal in de sector overige commerciële dienstverlening (horeca, vervoer en communicatie en financiële instellingen). Het gezamenlijk aantal vacatures in de sectoren gezondheids- en welzijnszorg alsook in de cultuur en overige dienstverlening bevindt zich met zo'n 23.000 in het tweede kwartaal op hetzelfde niveau als in het eerste kwartaal.

Hoogconjunctuur en verkrapte arbeidsmarkt: oververhitting en 'cooling down' van de economie?

De economische voorspoed houdt reeds langer dan 3 jaar aan. Zo'n lange periode van hoogconjunctuur is zeldzaam en kwam sinds de eerste oliecrisis begin jaren zeventig niet meer voor. Al eerder is opgemerkt dat de dynamiek op de arbeidsmarkt fors toenam in de afgelopen jaren. Naarmate personeel schaarser wordt en de inflatie oploopt zouden de looneisen hoger kunnen uitvallen. Een loon-en-prijs-spiraal kan ontstaan. Als naast arbeid de productiefactor kapitaal ook schaars wordt, kan de economie oververhit raken. Hierdoor wordt de economische ontwikkeling afgeremd. De vraag is nu of het aanbod van goederen en diensten de vraag niet meer kan bijbenen en of de inflatie (te snel) oploopt. Als de Nederlandse economie oververhit is of dat dreigt te worden, zijn er specifieke afkoelingsmaatregelen nodig. Aan de aanbodzijde van het productieproces bestaan over de gehele linie fricties op de arbeidsmarkt. Aan de outputkant van de economie echter is de productiecapaciteit toereikend om aan de vraag te voldoen. Gewoonlijk wordt hiervoor het eerst gekeken naar de industrie. Daar is het productieplafond nog lang niet bereikt. Verder is het uitvoeroverschot in Nederland nog altijd groot en geven de lopende transacties met het buitenland een positief saldo te zien. Bovendien wijzen de meest recente inflatiecijfers op een zich stabiliserende prijsontwikkeling. De inflatiegroei bedraagt thans ongeveer 2%. Dus de vraag of de economie nu oververhit is, moet ontkennend worden beantwoord, hooguit is de economie flink warm gedraaid. De noodzaak tot ingrijpen lijkt daarmee niet urgent.

Industrie

Productie-index gaat omhoog

Slechts een deel van de Nederlandse industrie heeft in de afgelopen jaren aanhoudend kunnen profiteren van de gunstige binnenlandse conjunctuur. Het deel van de industrie dat op de export georiënteerd is, werd gedurende 1998 en begin 1999 flink geplaagd door scherpe concurrentie en een sterke daling van afzet- en verbruiksprijzen. Door het sterke verschil in conjunctuur tussen het binnenland en het buitenland trad vanaf eind 1998 en begin 1999 per saldo in de groei van de totale industriële productie een vermindering op. Wanneer in het tweede kwartaal van 1999 de buitenlandse vraag naar goederen weer op gang komt, begint de voor de export bestemde productie geleidelijk aan in de pas te lopen met de op de binnenlandse markt gerichte productie. Dat betekent dat de productiegroei duidelijk begint te herstellen. In het derde kwartaal is al sprake van een bescheiden toename.

Vergeleken met het derde kwartaal 1998 is het volume van de gemiddelde dagproductie dan zo'n 1,5% groter.

Producentenvertrouwen

Parallel met het recente productieherstel verbetert ook vanaf het voorjaar 1999 het optimisme onder industriële ondernemers. In september stijgt het producentenvertrouwen zelfs tot een nieuw record (7,5). Het vorige record dateert van november 1997 (7,2). In oktober 1999 ligt het producentenvertrouwen maar een fractie lager dan in de vorige maand september.

In tegenstelling tot het producentenvertrouwen liep het consumentenvertrouwen alleen in de tweede helft van 1998 terug. Begin 1999 liep het consumentenvertrouwen snel op en is in het najaar van 1999 hoog. De deelindex koopbereidheid is gedurende de afgelopen jaren constant hoog gebleven en consumenten hebben inderdaad blijk gegeven van een grote kooplust (zie ook grafiek 1).

Ruilvoetverslechtering

In 1998 hadden de afzet- en verbruiksprijzen een ongunstig verloop. Sinds dit voorjaar stijgen de import- en verbruiksprijzen in de industrie voortdurend. Dit ging parallel met de productiegroei. In recente maanden stijgen de verbruiksprijzen echter beduidend sneller dan de afzetprijzen. Vergeleken met april ligt het niveau van de verbruiksprijzen in september bijna 9% hoger, en dat van de afzetprijzen bijna 4% hoger. Daardoor verslechtert de ruilvoet.

Vooraf in de aardoliesector stijgen de afzetprijzen snel. Ter illustratie: indien de stijging van de outputprijzen van de aardolie buiten beschouwing wordt gelaten, ligt het afzetprijsniveau van industriële producten in september niet 0,9% maar 0,5% hoger dan in augustus.

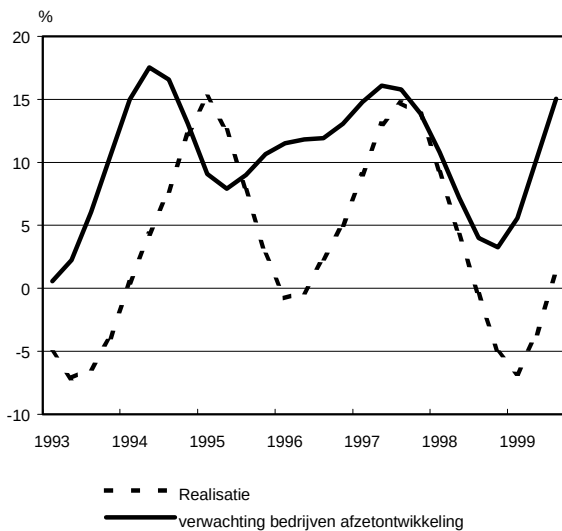
Productiecapaciteit en concurrentiepositie

De bezettingsgraad van de industriële productiecapaciteit is vergeleken met juni eind september iets toegenomen tot ruim 84%. Aan de aanbodzijde is er voldoende productiecapaciteit voor de kortetermijnvraag naar producten. Eind september meldt 88% van het ondernemerspanel uit de Conjunctuurtest dat de productiecapaciteit toereikend is gelet op de verwachte afzet.

Het concurrerend vermogen van industriële ondernemers is in de loop van 1999 op de Nederlandse markt licht verbeterd en nauwelijks veranderd op de markt van de Europese Unie. De EU vormt het belangrijkste afzetgebied van de Nederlandse industrie.

Ook industriële productie gehinderd door tekort aan werknemers

Eerder werd al opgemerkt dat ook de bedrijfstak industrie duidelijk hinder ondervindt van een tekort aan arbeidskrachten. Ultimo juni vergeleken met

Grafiek 9. Buitenlandse omzet industrie

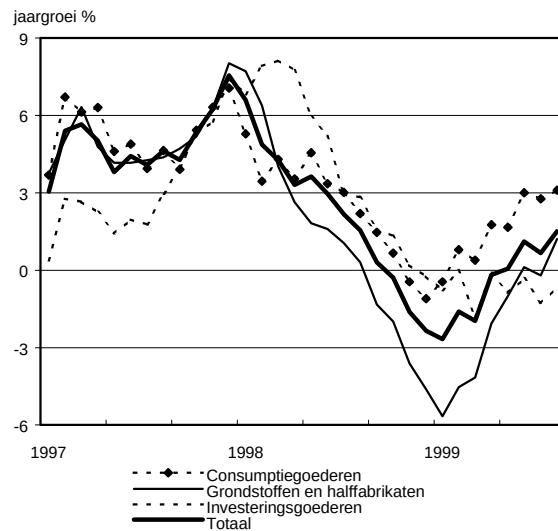
ultimo maart neemt het aantal openstaande vacatures in de industrie toe met 4.000. Deze toename is flink groter dan de 1.500 die op grond van het seizoen in juni verwacht mocht worden. Eind juni gaf al 5% van het ondernemerspanel uit de Conjunctuurtest aan dat er een tekort is aan personeel. Dat was 2% meer dan eind maart. Eind september loopt opnieuw het percentage bedrijven dat een tekort aan arbeidskrachten meldt op, en wel tot 8%. Dit percentage is hoog en komt overeen met dat van de vorige periode van hoogconjunctuur 1989-1990. In tegenstelling tot medio 1997 en begin 1998 toen de industriële productie sterk groeide en in lang niet alle branches zich een nijpend tekort aan arbeidskrachten voordeed, hebben momenteel alle branches last van de arbeidskrapte bij een productiegroei die niet groot is.

Economische vooruitzichten industrie verbeterd

De economische vooruitzichten van de Nederlandse industrie voor het vierde kwartaal zijn verbeterd. Ondernemers voorzien namelijk dat de industriële productie blijft toenemen. Verder verwachten zij dat de export in dit kwartaal groeit. Tevens voorzien zij dat de verkoopprijzen blijven stijgen. Minpunt is dat de productie belemmerd wordt door krapte op de arbeidsmarkt.

Sectoren industrie: leaders en lagers

In de verschillende industrieën loopt het recente herstel van de industriële productie uiteen. Duidelijk is dat er voorlopers en achterblijvers zijn, zowel voor wat betreft aanvang als tempo van het productieherstel. Al in het najaar van 1998 daalde de productie als eerste niet meer in de sector consumptiegoederen. Daarna, in het voorjaar van 1999, volgt de sector van grondstoffen en halffabrikaten. Tenslotte, met enige maanden vertraging, bereikt de

Grafiek 10. Productie industrie en sectoren

productiegroei van de sector investeringsgoederen het dieptepunt. De sector consumptiegoederen noteerde al in het voorjaar van 1999 positieve groei, maar deze sector had daarvoor het minst te lijden van vraaguitval. Dit in tegenstelling tot de conjunctuurgevoelige sector van grondstoffen en halffabrikaten (vooral export) waar pas in de tweede helft van 1999 positieve groei cijfers worden genoteerd. In september treedt in de productie van de sector investeringsgoederen nog steeds een negatieve groei op.

Na een lichte verbetering in juni is de concurrentiepositie in de sector consumptiegoederen eind september zowel op de binnenlandse als op de buitenlandse markt verder verbeterd. Voor wat betreft de vooruitzichten voor het vierde kwartaal 1999, zijn de verwachtingen zeer hooggespannen in de consumptiegoederenindustrie. Men verwacht namelijk een forse toename van de productie met een eveneens forse afzet in het buitenland. Naar verwachting zullen ook in het vierde kwartaal de afzetprijzen voor consumptiegoederen stijgen.

In de sector grondstoffen en halffabrikaten verwacht het ondernemerspanel dat in het vierde kwartaal de productie en de buitenlandse afzet toenemen. Verder voorzien zij dat de verkoopprijzen flink blijven stijgen. Het concurrerend vermogen van de sector is in september vergeleken met juni echter nagenoeg onveranderd gebleven op de binnenlandse en buitenlandse markt.

De economische vooruitzichten voor het vierde kwartaal van de sector investeringsgoederen kunnen eveneens als gunstig worden genoemd. Producenten van kapitaalgoederen verwachten dat de productie en de export zullen toenemen, bij verkoopprijzen die nagenoeg gelijk zullen blijven. Vergelijken met juni is de concurrentiepositie op de binnenlandse markt licht verbeterd, op de markt in de Europese Unie licht verslechterd en op de markt buiten de Europese Unie gelijk gebleven.

¹ De auteur is werkzaam bij de sector Conjunctuur en Technologie van het Centraal Bureau voor de Statistiek.